
Reprezentări ale elitelor transilvănene în relațiile călătorilor străini prin spațiul românesc: 1683-1789

Mihaela GRANCEA

Călătorii străini prin spațiul românesc, chiar și cei din secolul al XVIII-lea abordează de prea puține ori aspectele societății transilvane legate de viața privată și de mentalitățile specifice elitelor; interesul se concentrează asupra populației urbane și a multiconfesionalității sale; călătorii din a doua jumătate a secolului observă cu insistență și cadrele tradiționale, dar și pe cele instituționalizate ale lumii rural (statut socio-economic), identități culturale, religiozitate, relații interetnice).

Cei mai mulți dintre călătorii care au vizitat Transilvania și au descris realitățile specifice zonei proveneau din spațiul central-european sau din zona occidentală a lumii protestante, deci din arii socio-confesionale în care nobilimea nu creează societăți dilematice (ca în cazul Franței!) datorită unor opțiuni socio-economice și politice puternic diferențiate și conflictuale. Pe de altă parte, nici elitele transilvane, chiar și-n perioada stării de confruntare dintre filo-austrieci și anti-habsburgi, nu au creat mari provocări care să intereseze mediile oficiale occidentale mai puțin implicate în competiția austro-turcă pentru Transilvania și Banat. Din această perspectivă, nobilimea maghiară indeosebi, precum și patriciatul săsesc sunt neinteresante pentru observatorii străini. Chiar și când relatează despre contactele pe care ei călătorii străini le au cu oficialitățile locului și cu reprezentanți ai “inteligenței” se referă la respectivele personaje, oferind câteva date sumare despre genealogia familiei, funcția administrativă și/sau militară ocupată de acestea la momentul respectiv, și o foarte succintă schiță portretistică axată pe profilul moral și educațional al personalității întâlnite de călători pe parcursul itinerarului transilvan. Nu se operează cu tratări globalizante, așa cum s-a întâmplat în cazul elitelor din Tara Românească și Moldova, privite ca structuri omogene, cu prea puține individualități, cu mai degrabă, comportamente de corpus social primar, cu un profil comun psihocultural construit pe dimensiune negativă.

Nobilimea din Ungaria și Transilvania era în proporție covârșitoare de origine maghiară (80%), în condițiile în care fiecare al zecelea ungar era nobil – înnobilarea (practicată mai ales în secolul al XVII-lea), obicei feudal aplicat din rațiuni fiscale, a creat o mică nobilime numeroasă, armalistă (nobilimea cu blazon, dar fără feude) care prin existența ei înseamnă de fapt o degradare a statutului nobiliar (vizibilă mai ales în stilul de viață).¹ Nobilimea maghiară a creat efecte imagistice de lungă durată în imaginarul social european; numeric, nobilimea maghiară depășea media europeană încă din Evul Mediu, de aceea nu surprinde că în epoca modernă și în produsele ficționale se creează o echivalență între nobilul generic și aristocratul maghiar; nobilul maghiar va ilustra și va însuma ca personaj exotic – nostalgiiile, misterele și bovarismele pe care mediile elitiste le au vis-a-vis de trecutul medieval european.² În epoca premodernă nobilul maghiar este expresia tradiționalismului feudal, ilustrare a trufiei, în numele căruia sacrifică binele public.³ Aristocrația maghiară este percepută ca un corp social fabulos, căci luxul

¹ Gergely Andras, *Istoria Ungariei*, Odorheiu Secuiesc, 1993, pp. 62-63.

² B. Shaw, *Pygmalion*, producțiile beletristice și cinematografice, legate de atemporală Transilvanie a contelui Dracula, locuri comune în care aristocratul maghiar ar fi ultimul bastion al proiecțiilor sociale generoase.

³ *Lettres sur les Hongrois, Histoire des Revolutions de Hongrie, ou l'on donne une idée juste de son légitime gouvernement*. Tome sixième, qui contient la Suite des Memoires du Prince François Rakoczy et ceux du comte Bethlen Niklos, La Haye, chez Jean

nobilii maghiari, mai ales al grofilor rivaliza cu cel al marilor curți regale din Europa (Franța, Spania, Austria Habsburgică); maghiarii cochetau cu standardele franceze în formele frumoase ale vieții publice și private, și agreau instituțiile republicii polone.⁴ După consolidarea regimului habsburgic, ideile iluministe sunt receptate în spațiul ungar și transilvănean, mai întâi de către nobilimea maghiară; curtea vieneză va da tonul opțiunilor, modelor, gesturilor pe care lumea austriacă le copiasse din spațiul francez și le adaptase, cu rigurozitatea germană cunoscută și clișeizată, Viena politică și culturală facilitează apariția în sânul aristocrației maghiare a unei “categorii particulare – *homines novi*,⁵ familii din rândurile nobilimii mijlocii au căpătat coroana de baron sau conte și au manifestat mentalități și atitudini politice noi, parahabsburgice: familii ca Ráday, Orczy, Fekete, Huszar (familie de nobili transilvăneni, la origine de români), Bornemisza, dar și familiile de magnați obediente vis-a-vis de austrieci, cel puțin până la 1784 – Teleki, Prónay, Radvanszky, Belezny, Vay, etc. – catolice și loialiste, furnizoare de personalități culturale și iluministe, implicate în francmasoneria europeană. Nobilimea protestantă, în timp, după înfrângerea curuților deși va fi mai legată de Ungaria Estică, de spațiul german și elvețian protestant, se implica în programul reformist, și la un anumit nivel și administrație (de la mijlocul secolului al XVIII-lea). Aristocrația maghiară și-a materializat/exprimit solidaritățile specifice, de clasă (la fel ca și elitele aristocratice din Europa occidentală și centrală) în arta barocă și în modul de viață vizibil în secolul al XVIII-lea în sânul familiilor de grofi: Eszterházi, Gödölö, etc. Practicarea formelor de socializare consacrate de baroc și a sensibilităților specifice este emblematică pentru nobilimea maghiară apreciată de cei mai mulți dintre călătorii occidentali.⁶ Tradiționaliștii maghiari (cei din familia Apor) reticenți la baroc (mai ales nobilimea protestantă îl identifică cu influența habsburgică) nu sunt interesați, sunt ignorați de călători. În timpul Mariei Theresia datorită reformismului eficient aplicat, dar și ca efect al politicii austriece de atragere a elitei, nobilimea maghiară, cunoaște un dinamism concretizat în constituirea unui nucleu de 150 de mari familii aristocratice (nobilimea transilvană devine covârșitoare în această structură, la mijlocul secolului al XVIII-lea), fidele împărătesei și modelului curtean promovat la curtea vieneză; orientarea politică a acestui grup, confortul vieții private vor determina, în câteva decenii, ruperea marii aristocrații (familii de magnați) de restul nobilimii. Modul de viață practicat și în castelele transilvane creează solidaritățile acestei aristocrații formată la origine dintr-un amestec de “rase”; privilegiile (menținerea, consolidarea și extinderea lor fiind finalitatea și rațiunea majoră a nobilimii) și exigențele “artei de a trăi” (luxul ca dimensiune reprezentativă, estetica relațiilor interumane) creează solidarități puternice, aproape indivizibile în grupul magnaților (Banffy, Bethlen, Teleki, etc.) Identitatea acestei structuri, interesantă, expresivă, produs al atitudinilor și sensibilităților barocului este cea prospectată de călătorii străini, prin prezentarea unor personalități politice și culturale reprezentative pentru spațiul public și privat transilvan. Pe lângă trăsăturile derivate din axiologia lui *homo novus*, aristocrația maghiară “conservă și exaltă un sumus de virtuți tradiționale politico-militare (incriminate de Iosif al II-lea și de adepții simplificării și austerizării stilului de viață nobiliar). Ca și în cazul altor elite europene, nobilimea maghiară este interesată să-și stabilească o identitate etno-istorică străveche, ilustră și confortabilă. Originea hunică sau scitică satisfăcea nevoia de legitimitate istorico-statală,⁷ originea cvasiautohtonă și exemplară

Neaulme. MDCCXXXIX. “la fierté et la ferocité Hongrois” – vol. II, p. 2; *Kaiser Josef II an Erzherog Leopold von Toscana, ce 31 octobre 1784*, in Octavian Ben, *L'Empereur Joseph II et La Révolte de Horia*, Centrul de studii și cercetări privitoare la Transilvania, Sibiu, 1944, p. 109 – seniorii unguri sunt aroganți și impertinenți; *Recueil de cent estampes representant différentes nation du Levant, gravées sur les Tableaux peints d'après Nature en 1707 et 1708 par les ordres de M. de Ferriol Ambassadeur du roi a la Porte; et mis au jour en 1714 et 1713 par les soins de M. Le Hay. A Paris chez Basan Graveur, 1714.*

⁴ La Dieta de la Szecseny (1705), ungurii au încercat să importe câteva principii ale modelului polon, care ar fi satisfăcut exigențele autonomiei transilvane și reflexele egopolitice ale nobilimii maghiare.

⁵ *Contribution a l'étude de l'Ère des Lumières et du Joséphine en Hongrie*, în *Les Lumières en Europe Centrale*, II, Budapest, 1975, p. 31 sq.

⁶ Edmund Chishull și lord Paget la 1702, Anonimul latin la 1738, François de Feller la 1766, Sestini, etc.

⁷ Francismul teoretizat de Boulainvilliers (1658-1722) stabilește originile nobilimii franceze “de rasă” la începuturile Evului Mediu; sarmatismul polonez este o ideologie specifică republicanismului polon; hunismul și originea huno-scitică a secuilor este o temă dominantă în istoriografia medievală, umanistă și barocă central-europeană și maghiară – vezi Judith Pal, *Problema originii hunice a secuilor*, în *Studii de istorie a Transilvaniei*, Asociația Istoricilor din Transilvania și Banat, Cluj, 1994, p. 97 sq; Ungaria secolului al XVII-lea a fost declarată drept loc de întâlnire al sarmatismului, ilirismului și panonismului – vezi Piotr S. Wandycz, *Prețul libertății. O*

devenea sursa unor date istorice transmise pe linie ereditară. Întemeierea elitei maghiare în nobilimea războinică a lui Atila și/sau Arpad îi conferea acesteia sentimentul mândriei dezvoltat într-o identitate orgolioasă, declarată în raporturile cu populațiile nemaghiare (al căror statut de dependență se justifică ca efect al cuceririi lor de către unguri), dar și în atitudinile vis-a-vis de alte etnii. Acest cumul de exigențe are ca rezultat transformarea orgoliului etnic (prin exacerbare), într-un complex de superioritate etno-istorică, de aceea interogația unui călător experimentat, de la sfârșitul deceniului al 9-lea al secolului XVIII, pare îndreptățită “O, popor scitic, când oare îți vei părăsi mândra asprime? Poate niciodată, ori vor trece secole până ce te vei civiliza?”;⁸ considerăm că autorul presupune prin “civilizare”, procesul de părăsire a valorilor atitudinale medievale în favoarea reținerii sociale, a modestiei strategice proprii dialogului interuman; mediile aulice intuiesc că concepția mitică oferă aristocrației maghiare o anumită coerență care o face rezistentă la politica asimilaționistă a administrației habsburgice; astfel se afirmă că sângele ungar îi face pe oameni înclinați spre tulburări și revolte⁹ există însă și alte opinii, venite din spațiul francez, interesat (din rațiuni de strategii geopolitice) de puterea de rezistență a maghiarimii la penetrarea imperială în spațiul ungar și transilvan; astfel Peyssonnel consideră că ungurii sunt civilizați, receptivi la luminile epocii, și formează o națiune cu o istorie prestigioasă și care se bucură de aprecierea internațională.¹⁰

Călătorii străini care prezintă câteva figuri reprezentative pentru elitele celor “trei națiuni” nu fac distincții (doar călătorii de formație teologică și cu misiuni apostolice dau în prezentarea personajelor, prioritate statutului teologic) esențiale cu privire la stilul de viață și comportamentele socio-culturale ale membrilor administrației austriace, aristocrației maghiare și patriciatului săsesc; în același corpus de reprezentări și aprecieri sunt integrate și personalități din Transilvania (profesori și funcționari imperiali, pastori protestanți, etc.). Cei mai mulți dintre observatorii străini care au insistat asupra elitelor, fiind de formație iluministă și teologală, au acordat puțin credit detaliilor referitoare la particularitățile vieții private; formulele sunt sobre, rezumative, căci pe Edmund Chishull, François de Feller, etc., îi atrage mai mult cultura elevată a membrilor patriciatului săsesc, formația protestant-occidentală a pastorilor, manierele occidentale. Practicarea unui mod de viață exersat în Europa, determină sobrietatea relațiilor de călătorie în Transilvania – realitatea din spațiul intracarpatic fiind europeană (realitatea socio-culturală, urbană și confesională), deci neexotică, nu oferea reperele necesare satisfacerii “curiozității” tipice secolului; și nici elementele necesare operațiilor de transformare a Celuilalt (aici societatea elitelor transilvane) în subiect și obiect referențial. Călătorii cu misiuni apostolice, sau numai tributari unor judecăți de substanță confesională dimensionează structura carității catolice, practica acestei virtuți sociale făcându-i plăcuți pe conții Ștefan Apor și Kelemen Mihes în cercurile catolice din Transilvania și Moldova;¹¹ implicarea nobilimii transilvane (cea integrată în structurile politico-administrative, fidelă habsburgilor dar și afectiv legată de mediile românești) în Reconquista catolică și în sprijinirea unirii românilor cu Biserica Romei îl impresionează pe iezuitul Andreas Freyberger, care descrie timpul sărbătorii prilejuit de sosirea episcopului unit Anastasie, de la Viena la 23 iunie 1701 și exprimat de entuziasmul manifestat de greco-catolici în fața palatului din Alba-Iulia al contelui Apor de Altorja.¹² Adeseori în schițele portretistice constituite pentru a face mai sugestiv-explicativă imaginea personalității

istorie a Europei central-răsăritene din Evul Mediu până în prezent, ALL, București, 1998, pp. 84-85; teoria daco-geto-gotă cu privirea la originea națiunii săsești este dezvoltată de Matthias Mules, *Siebenbürgischer Würg-Engel, Sibiu, 1670*; Johannes Tröster, *Das Alt und Neu Teutsche Dacia*, Nürnberg 1666 și Lorenz Töppelt, *Origines et occasus Transsylvanorum*, Lyon, 1667; doar Valentin Franck von Franckenstein, *Breviculus originum nationum et praecipue Saxonicae in Transsylvania*, Sibiu, 1696, lansează teoria originii saxone.

⁸ Hacquet's *Neuste physikalisch-politische Reisen in den Jahren 1788 und 90 durch die Dacischen und Sarmatischen oder Norlichen Karpaten*, Erster Theil, Nürnberg, 1791, p. 111.

⁹ Cf. Piotr S. Wansycz, *op.cit.*, p. 97.

¹⁰ Charles de Peyssonnel, *Observations historiques et géographiques sur les peuples barbares qui ont habité les bords du Danube et du Pont Euxin e de Tillard*, Paris, 1765, p. 192.

¹¹ *Memoriu despre Moldova și despre părinții misionari apostolici din acea provincie (c. 1685)*, în *Călători străini despre țările române*, vol. VII, București, 1983, p. 398.

¹² Andreas Freyberger, *Historica relatio unionis walachicae cum ecclesia romana. Relatare istorică despre unirea bisericii românești cu biserica Romei*, trad. I. Chindris, Cluj-Napoca, 1996, pp. 111-119.

prezentate, se întâlnesc formule stereotipale “bărbat foarte învățat”, “un om talentat și învățat”, “prea învățatul” aplicate unor membri marcanți ai nobilimii maghiare sau ai patriciatului săsesc.¹³

Călătorii străini prin Transilvania au obiceiul de a prezenta liste cu nume sonore, aparținând familiilor de magnați din Principat; Edmund Chishull s-a întâlnit în audiențe oficiale și/sau private, la festinuri oficiale sau la mesele luate în cerc restrâns, cu conții Sean, Mikes, generalul conte Etienne de Stainville din Lorena, Gheorghe Banffy de Lozoncz, guvernatorul imperial al Transilvaniei (1691-1708) “nobil protestant cu multe virtuți și politete”,¹⁴ cu Nicolae Bethlen, cancelarul, contele Apor (tezaurarul), contele Teleki, judele regesc al Sibiului, baronul Haller de Hallerstein și bineînțeles cu generalul Rabutin; lordul Paget, implicat în aceeași serie de contacte oficiale și personale, amintește cu deferență doar numele personalităților care reprezentau autoritatea habsburgică în Principat – “comisarul comite Mikes”, generalul Rabutin, “prea înălțatul conte Banffy, guvernatorul Transilvaniei”.¹⁵ O sursă anonimă, puternic tributară imaginarului medieval determinat de perspectiva confesională, va prezenta personalitățile elitelor locale, ca pe niște realități definite doar de apartenența confesională; astfel călătorul cunoaște “o contesă văduvă catolică”, “un proprietar catolic”, “un baron eretic”, “un prea ilustru baron, ocrotitor al ordinului nostru”;¹⁶ autorul se lasă impresionat doar de câteva personalități politice – “Johann von Haller, catolic conte și guvernator al Transilvaniei (1734-1755), “ilustru conte Bethlen”, “prea măritul domn conte Kornis”,¹⁷ evident aceștia provin din rândul familiilor de magnați din Transilvania, rămase catolice.

François de Feller enumeră și el personalitățile locale care i-au acordat atenție și credit: contele d'Ybarra, prietenul și informatorul autorului, guvernatorul Transilvaniei; contele Karl O'Donell – Tyrconnel, baronul Bornemisza, contele Teleki Laszlo, “calvin zelos și influent”, ofițeri aflați în fruntea regimentelor grănicerești,¹⁸ despre influența “noilor idei” în rândurile elitelor socio-politice din Transilvania face câteva remarci semnificative același conservator abate Xavier-François de Feller “Am băgat de seamă că, în urma admirației pe care o are pentru tot ceea ce este străin și vine din depărtare, se vorbește în această țară foarte des, și mult, despre francmasoni – toți necredincioșii noștri și filosofii noștri cei noi”.¹⁹ Remarcate se fac în descrierile călătorilor străini din Transilvania, câteva dintre doamnele înalților funcționari și magnați transilvăneni. Edmund Chishull, cel mai grijuliu dintre călători, în ceea ce privește consemnarea contactelor cu personalitățile marcante ale vieții socio-politice din Transilvania, amintește despre principesa de Holstein, soția generalului Rabutin, contesele Sean și Mikes, Clara Banffy (născută Bethlen), despre contesa lui Samuel Bethlen (născută Borá Nagy) – aceste reprezentante ale unor familii ilustre, întâlnite de autor la diversele recepții prilejuite de trecerea și vizita ambasadorului englez Paget și a suitei sale prin Transilvania, s-au distins în ochii observatorului străin prin distincție și conversație spirituală;²⁰ deși există ca ființe sociale implicate în exercițiul esteticii relațiilor interumane specifice, doamnele din înalta societate transilvană nu ating acea *savoir de vivre* aplicată cu rafinament, artă chiar, de către doamnele și elegantele” de la marile curți europene.

¹³ Luigi Marsigli, *Amintiri din călătoria în Transilvania în Călători străini despre țările române*, vol VIII, București, 1983, p. 62, cu referință la Nicolae Bethlen (1642-1716), la acea dată cancelar al Transilvaniei; Edmund Chishull, *Travels in Turkey and back to England by the late Rev. and learned Edmund Chishull, B.D. Chaplain to the factory of the Worshipful Turkey Company at Smirna*, London, 1747, p. 90 – despre senatorul George Reisner, spirit european, pasionat colecționar și călător; William, lord Paget de Beaudesert, *Jurnalul călătoriei din Adrianopol în Anglia a prea ilustrului și înălțatului domn William lord Paget, baron de Beaudesert, locotenent al Măriei Sale britanice în comitatul Staffordshire, sol extraordinar la curtea otomană și mediator plenipotențiar al păcii de la Carlowitz (1702) în Călători străini despre țările române*, vol VIII, București, 1983, p.223 – despre contele Banffy guvernator al Transilvaniei, la acea dată.

¹⁴ Edmund Chishull, *op.cit.*, p. 93.

¹⁵ Lord Paget, *op.cit.*, p. 223.

¹⁶ *Ziarul călătoriei din Galatz a Provinciei Franciscane a Boemiei la (Provincia Franciscană) a Transilvaniei (1732) în Călători străini despre țările române*, vol VIII, București, 1983, p. 213 sq.

¹⁷ *Ibidem*, p. 222 sq.

¹⁸ *Itinéraire ou voyage de Mr l'abbé de Feller en diverses parties de l'Europe: en Hongrie, en Transylvanie, en Italie, en Suisse, en Allemagne, en France, en Hollande, aux Pays-Bas, au pays de Liege etc*, vol I-II, Liege, Paris, 1820, p. 257 sq.

¹⁹ *Ibidem*, p. 288, vol. I.

²⁰ Edmund Chishull, *op.cit.*, p. 90.

În același context, călătorii străini remarcă și subliniază aspecte legate de statutul socio-cultural al elitelor intelectuale laice și ecleziastice, apartenența la o confesiune sau alta (protestantă sau catolică) fiind considerată o virtute sau o dimensiune negativă (în funcție de statutul confesional al călătorului); astfel, Edmund Chishull, reverend anglican este preocupat de reliefarea personalităților ecleziastice (pastori, dar și episcopi); după o anumită logică, orice descriere a unui loc vizitat presupune prezentarea așezării (topografie, denumire) și a pastorului protestant, este cazul pastorului luteran George Schuler din Șecaia (Brașov); pastorul calvin Mihail Rozgoni din Făgăraș – un calvin învățat care a studiat în Olanda; reverendul Isaac Zabanius – prim pastor al Sibiului și decan al bisericii catedralei implicat în discuții teologice cu Chishull; Ioan Nagy Borosnyai – pastor calvin din Ocna Sibiului, “om foarte învățat” și anglofil; pastorul Ștefan Veszpremi din Alba Iulia; profesorul Samuel Káposi, doctor în teologie în Olanda, om cu cunoștințe temeinice de filosofie, teologie, matematici, limbi și științe naturale, anglofil; unitarienii de marcă din Cluj, pastorii din Zalău, Simleu și Marghita;²¹ epigrafistul și totodată clericul englez din suita lordului Paget înregistrează și detaliază o realitate culturală consacrată încă din secolul al XVII-lea. De la mijlocul secolului, mediile protestante transilvane se orientează și înspre centrele protestante din Olanda, Anglia și Elveția; efectul acestor contacte constă în creșterea influenței gândirii noi – a puritanismului și a cartezianismului – care accelerează ritmul autohton al laicizării,²² chiar și predicatorii și dascălii protestanți au o cultură care-și asumă și achizițiile cognitive-științifice ale epocii.

Despre elitele românești din Transilvania, călătorii străini oferă prea puține informații; românii neparticipând la diviziunea politică nu puteau oferi posibilitatea unor contacte realizate la nivel oficial; boierimea din Țara Făgărașului supusă unui proces de decădere socio-economică este asimilată și de călători iobăgimii; “boieri căzuți” sunt probabil țărani locuitori ai “unui sat prea încântător, locuit numai de români”.²³

Dacă elita greco-catolică este privită cu simpatie pentru loialitatea față de Viena și pentru stăruința arătată în credință,²⁴ elita ecleziastică ortodoxă este supusă unui puternic șuvoi de formulări apropiate de invectivă: “Episcopul schismaticilor este un oarecare Novacovici, care este un mare nătărău, dar care este mai puțin furios decât cel al Aradului (Jivanovici s.n.);²⁵ despre Sinesie Jivanovici, episcop al Aradului între 1751-1769 se spune că este “schismatic înverșunat” care străbate în straie țărănești ținuturile românești din Transilvania, pentru a-i readuce la schismă pe cei ce o “părăsiseră”. A îndrăznit să spună în fața unor catolici respectabili că preferă să fie turc decât catolic roman”.²⁶

Despre aspecte ale vieții private practicate de elitele transilvane nu se fac detalieri, probabil și datorită faptului că transilvănenii, cel puțin în secolul al XVIII-lea, trăiau la standardele occidentale; neexistând diferențieri vizibile între sistemul de valori socio-culturale exersat de lumea occidentală și cel din societatea transilvană și logica observatorilor străini fiind aceea de a semnală neasemănările existente, nu există descrieri detaliate cu referire la traiul elitelor din Transilvania (existența cotidiană nefiind exotică, nu oferea perspective operațiilor referențiale); astfel ne explicăm că deși Edmund Chishull pare interesat, cu prilejul trecerii suitei lordului Paget prin Țara Românească, de specificitățile stilistice ale arhitecturii românești și brâncovenești (complexul de la Cotroceni, mândrul palat de la Mogoșoaia;²⁷ atunci când întâlnește edificii civile, expresii ale puterii seniorului local, este atras de elementele care explicitează caracterul pragmatic și stilul sobru specific unei “gospodării” nobiliare de țară (hambarele și grânarele, heleșteele cu pești și păstrăvi bogate – castelul de la Porumbacu);²⁸ această nobilime în parte calvină (deși favorizată în prezentare de anglicanul Chishull) îi pare, deși discursul său nu este vizibil demonstrativ, aplecată spre eficiență și cultură, nu spre efectele decadente și consumaționiste ale *loisir*-ului.

²¹ *Ibidem*, pp. 90-95.

²² Sigismund Jakó, *Despre cercetările privind începuturile intelectualității din Transilvania*, în “Stat, societate, națiune”, Cluj, 1982, pp. 198-199.

²³ Edmund Chishull, *op.cit.*, p. 89.

²⁴ Andreas Freyberfer, *op.cit.*, pp. 48-50.

²⁵ Dionisie Novacovici este administrator al Bisericii ortodoxe din Transilvania (1761-1767).

²⁶ Xavier François de Feller, *op.cit.*, vol. I, p. 267 sq.

²⁷ Edmund Chishull, *op.cit.*, p. 83.

²⁸ *Ibidem*, p. 89.

Interesantă și complexă este relatarea mai târzie, aparținând savantului Domenico Sestini chemat (inițial) la București de Alexandru Ipsilanti, pentru ca în 1779, în tandem cu I. Raicevich să se ocupe de educația beizadelor. Tranzitul său prin Transilvania îi prilejuiește posibilități de delectare intelectuală, căci cunoaște oameni și locuri care-i trezesc pasiunea pentru cunoașterea firii umane, a frumuseții naturale și a bogăției istorice a locurilor. Sibiul se bucură de atenția sa concentrată; aici, Sestini îi va cunoaște pe Angermeyer, “reprezentant al națiunii saxone”, cu care întreținea corespondență, pe von Loeffler, patriciat sas preocupat de istorie naturală; figura centrală în peisajul sibian este însă, aceea a guvernatorului Transilvaniei, baronul Samuel von Brukenthal, pe care l-a cunoscut în cadrul oficial al unei audiențe, dar și în mediul său privat constituit de palatul său, dar mai ales de cabinetul său de curiozități, biblioteca și grădina sa care rivalizau cu cele din spațiul central-european. Activitatea lui Samuel Brukenthal este comparabilă cu a unui Homo Europaeus modern; frecventarea mediului universitar german de la Halle și Jena, inițierea sa în segmentele fundamentale ale culturii iluministe (științele juridice și politice, filosofia și teologia, interesul pentru universalitatea istoriei, dar și preocuparea pentru istoria regională, am zice noi, specifică arealului central-sud-estic), contactele cu cercurile înalte ale lumii europene, includem aici și sistemul de vase comunicante al francmasoneriei) au ca rezultat familiarizarea sa cu modul de viață occidental, cu manierele de esență franco-germană. De aceea, Samuel von Brukenthal, figură reprezentativă a iluminismului de influență germană, este considerat drept principalul artizan al sistemului socio-cultural de integrare în europenitate²⁹ Dacă grădina îl impresionează prin numărul și frumusețea speciilor de maci, biblioteca îi pare reprezentativă pentru spiritul european, demnă de interesul savanților epocii; de aceea, nu întâmplător realizează o inventariere a rarităților bibliografice, constatând că baronul a făcut cheltuieli imense pentru a achiziționa, mai ales de pe piața vieneză a cărții prin bibliotecari cunoscători, specializați,³⁰ cărți manuscrise, incunabule³¹ și Fondul Transilvanic³² etc. În Sibiu l-a impresionat și civilitatea “nobilimii, exersată și de doamne ca Giuseppa Bánffy” care strălucea prin frumusețe fizică și spirituală. Rânduri părunse de admirație dedică lui von Loeffler, colonelului von Rosenfeld, patriciatului Ehrenreich von Fichtel, posesorii unor colecții de istorie naturală cu mostre legate de evoluția istorică mineralogică și biologică a Transilvaniei și a Banatului, baronul von Pulcher, pe care-l cunoaște la Timișoara, cu prilejul audienței la mareșalul conte von Sori, deținea un reprezentativ cabinet de istorie naturală.³³

Relatările călătorilor străini cu privire la spațiul transilvan și bănățean sunt prea puțin interesate de viața elitelor, pentru că, așa cum am mai subliniat, aceasta se înscria în ritmurile timpului social european, căci nu numai modelul francez al monarhiei administrative se extinde în aria central și est europeană, ci și limba franceză, devenită prin extincție și agent socio-cultural,³⁴ prin francizarea elitei și mai apoi prin realizarea unei influențe active cu aplicații locale, a unui compromis fructuos al universalismului modelului occidental și sobrietatea etichetei central-europene, începe recuperarea socio-culturală a “Europei periferizate”³⁵. Apogeul procesului de recuperare socio-culturală va fi atins pe perioada afirmării, în Transilvania și Banat, a reformismului thersian. Acest proces poate fi urmărit și prin prisma relațiilor de călătorie care surprind, pe studii de caz, comportamentele și atitudinile elitei locale, surprinse în momentul contactelor oficiale și private angajate între aceasta și călătorii străini. “Civilitatea” autorităților, a membrilor nobilimii maghiare și a patriciatului săsesc, este înregistrată ca un fenomen pozitiv, poate puțin surprinzător pentru călători ca Luigi Marsigli și Edmund Chishull; în schimb, personalități

²⁹ Victor Neumann, *op. cit.*, p. 161.

³⁰ Vezi savantul S. Hanemann.

³¹ Aminteste de *Comentariile lui Averroes asupra lui Aristotel*, Pavia, MCCLXX (1770).

³² Cărți semnate de Sestini referitoare la istoria Transilvaniei – studii medievale, umaniste și iluministe aparținând unor nume europene și locale consacrate – Thuroczy, Bonfinius, W. Bethlen, Matthias Bell, Georg von Pray, Toppeltinus, etc.

³³ *Viaggio curioso scientifico-antiquario per la Valachia, Transilvania ed Ungharia, fino a Vienna, fatto da Domenico Sestini*, di Luigi et Fratelli Magheri, a spese di R. Fondini, Librario da Badia, 1815, Florența, p. 78 sq; p. 136 sq.

³⁴ Victor Neumann, *Tentația lui Homo-Europaeus. Geneza spiritului modern în Europa Centrală și de Sud-Est*, Ed. Științifică, București, 1991, p. 128.

³⁵ Ca urmare a influenței temporare și parțiale a Imperiului otoman în Europa Centrală între începutul secolului al XVI-lea și 1683 – începutul Reconquistei.

conservatoare, determinate de un imaginar nesecularizat, nu par impresionate de aspectele socio-culturale care emană europenitatea asumată – un catolic anonim de la 1738, abatele Dominique Révérend,³⁶ abatele Xavier François de Feller sunt ostili stărilor reformate, foarte rar apreciind calitățile vreunui nobil calvin, sau patrician sas (numai în cazul în care respectivul personaj era demnitar în administrația provinciei, și depășea limitele convenționale ale obligațiilor impuse de codul socio-cultural predominant, cu referire la regimul călătoriilor); tipic ne pare conservatorismul abatelui de Feller, care deși era un călător pasionat și un om de lume, condamnă propensiunea francmasonă a elitei transilvănene.³⁷ Dacă Edmund Chishull surprinsese elitele transilvănene la momentul debutului procesului de recuperare socio-culturală (la începutul secolului al XVIII-lea), Domenico Sestini se simte ca acasă într-o Transilvanie europeană, în care elitele, fără a ignora exercițiul puterii, sunt implicate în activități cultural-științifice și socializante asemănătoare cu cele caracteristice comportamentului și mentalităților colective manifestate de elitele iluministe din Europa. Puținele date cu referire la viața privată a cercurilor înalte din lumea transilvană, pot reconstitui însă evoluțiile petrecute în stilul de viață al aristocrației locale – dacă Edmund Chishull, lord Paget, Andreas Freyberger și chiar de Feller par să întâlnească în itinerariile lor transilvane expresii (arhitecturale, comportamentale) ale unui mod de viață consacrat, cu tradiții, dar și cu aspecte tributare sobrietății protestante, Domenico Sestini percepe implicarea elitelor sociale și culturale locale în exercițiul socio-cultural și în proiecțiile unei societăți moderne, de inspirație iluministă. Fragmentar și neaccentuat în cazul călătorilor englezi Chishull și lord Paget se înregistrează episoadele de tensiune și fluxurile subterane, permanente, existente în raporturile dintre elitele reformate și autoritățile, reprezentante ale campioanei Reconquistei catolice – Austria habsburgică;³⁸ în schimb, Andreas Freyberger este concentrat, tocmai pe aspectele de Conquistă catolică, pe cabalele antihabsburgice și anticatolice ale nobilimii maghiare calvine, și nu în ultimul rând, pe receptivitatea și dorința de recuperare socio-culturală și confesională – manifestate de elita românească greco-catolică – în raporturile pozitive sau/și ostile angajate cu ceilalți termeni ai relațiilor socio-politice și confesionale.

Raporturile realizate între călătorii străini³⁹ și membrii marcanți, influenți, și/sau comuni (deci reprezentativi pentru grup) ai elitelor locale sunt mai directe, mai puțin influențate de inhibițiile existente în contactele cu lumea rurală, cu care de regulă, datorită diferențelor puternice socio-culturale și a prejudecăților și stereotipurilor, comunicarea este mai dificilă; existența unor coduri și norme comportamentale asumate, “internaționalizate” în rândurile elitelor europene (mai superficială în cazul celor din spațiul balcanic) ușurează contactele dintre observatorii străini și elitele locale; o dovadă a funcționalității acestei relații o constituie informația înmagazinată în memoriile de călătorie, datele cu referire la societatea descrisă fiind în multe cazuri, rodul informațiilor furnizate de unii membri ai grupului social cu rol proeminent în societatea vizitată și studiată de călătorii străini.

Portretul elitelor transilvănene – din text, de cele mai multe ori, constatăm că deși semnaleză anumite diferențe etno-culturale existente între nobilimea maghiară și secuiască, respectiv patriciatul săsesc, acestea nu au rol disfuncțional, mai important în coeziunea socio-culturală fiind modul de viață și loialitatea față de sistemul instituțional reprezentativ – este relativ omogen, corpusul social exprimându-se prin individualitatea culturală a membrilor elitei. Dincolo de accentele subiective, în parte datorate statutului confesional al călătorului (afinitățile protestante ale lui Edmund Chishull, catolicismul partizan și fervent al lui D. Révérend și de Feller, etc.) cei mai mulți dintre călători surprind o societate intrată în matcă, căci chiar și un eveniment ca războiul curților nu a tulburat apele, aflată în plin proces de afirmare socio-culturală.

³⁶ Autorul îi consideră pe nobilii maghiari, drept seniori lipsiți de generozitate socială, niște feudali aproape ignoranți în arta semnificațiilor prea puțin dedicați “bisericii lor pretins reformate” - *Mémoires historique du Comte Bethlen Niklos contenant l'Histoire des derniers Troubles de Transilvanie, Chez Jean Swart, sur le Kneuterdyk, I partie a Amsterdam, MDCCXXXVI (1734).*

³⁷ Poate pentru că aceasta a stabilit căi de comunicare socio-culturală și politică dincolo de cenzurile confesionalității, francmasoneria era una dintre soluțiile “internaționale” la criza conștiinței secolului al XVII-lea, se sustrăgea controlului socio-politic instituționalizat.

³⁸ Relațiile nu dezvăluie aspecte mai relevante deși în mod corect, lord Paget în calitate de ambasador englez la Constantinopol, era unul dintre oamenii politici influenți din lumea europeană central-răsăriteană, care a încercat să medieze stările tensionate existente între Viena și confesiunile acatolice.

³⁹ Cei mai mulți dintre ei erau agenți din spațiile geopolitice de proveniență, purtători ai stereotipurilor etno-culturale consacrate în mediile respective, dar și ai finalității și motivațiilor pe care se întemeiază demersul călătoriei și al operci care o descrie.

**FOREIGN OPINIONS ABOUT PUBLIC CEREMONY
IN TRANSYLVANIA (1683-1789)
(Abstract)**

Social and political relations - by their nature - include customs referring to ceremonies. Any act that has an impact upon community existence becomes a feature of a certain ceremony assuring cohesion and prosperity of the society. Involving collectivity into the sacred ceremonies, emotionally, these underline the importance of the event, especially when is of political importance, keeping in fresh memory.

During Seventeenth-Eighteenth Centuries, public ceremonies constitute a proper domain for baroque manifestations, for many people are emotionally and theatrical involved. Of more dynamism and force of suggestion (for it can be often changed according to the freedom of spirit) is the ceremony of princial arrivals and diplomatic meetings. It presumes specific gestures and words. So life became an event; the human existence is revealed as art.

There are lots of literary works dealing with the problem of ceremonies: Grigorie Leti-*II Ceremoniale* (Amsterdam I-IV, 1685); *Ceremonies et coutumes des peuples* (Amsterdam I-VIII, 1723-1743); *Traité des ambassades* (Rotterdam, 1726); C.Rohr-*Ceremoniel-Wissenschaft* (Berlin, 1729), *Kronungs-Ceremoniel* (1723), *Le Ceremonial Francois* (I-II, Paris, 1699-1731), Baltasar Gracian-*L'Homme de cour* (Augsburg, 1710). Those works imposed rules of behaviour in European courts during Seventeenth-Eighteenth Centuries.